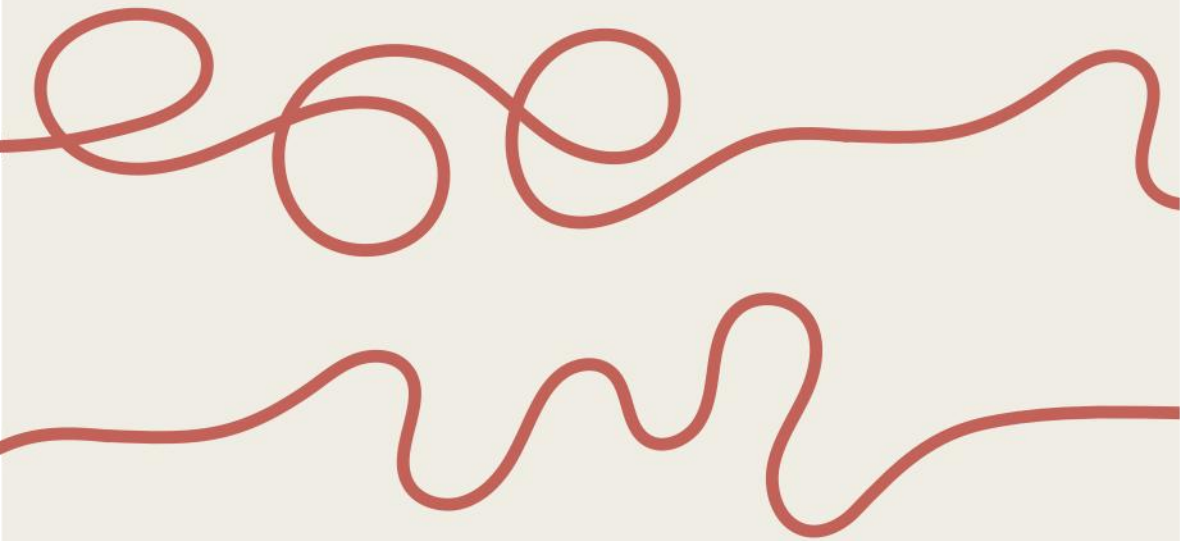
Paul Leer-Salvesen | Tarjei Leer-Salvesen

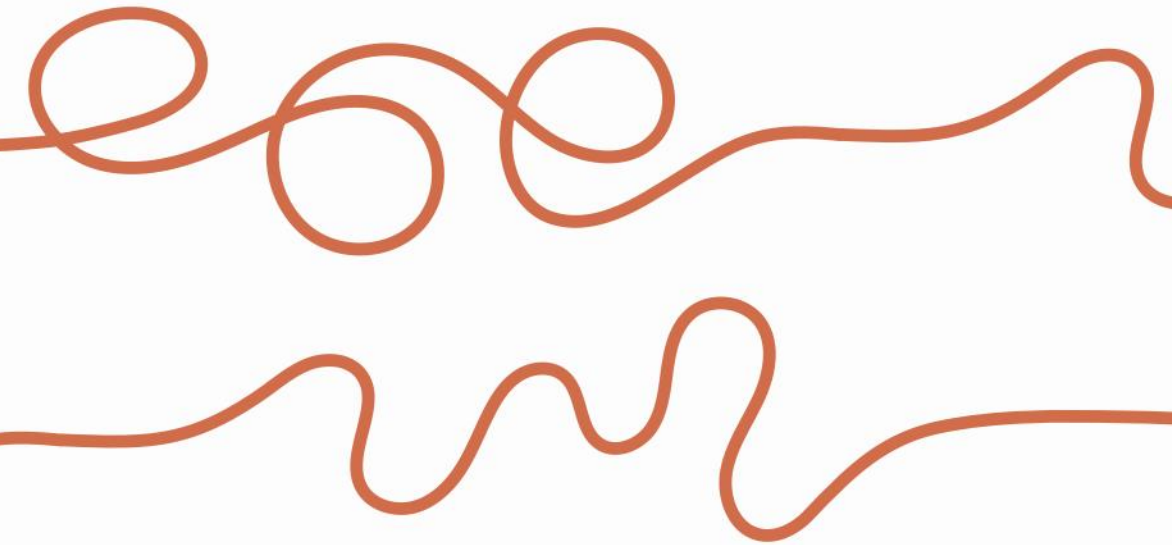
SØKE SANNHET

Etikk og metode for forskere og journalister

FAGBOKFORLAGET

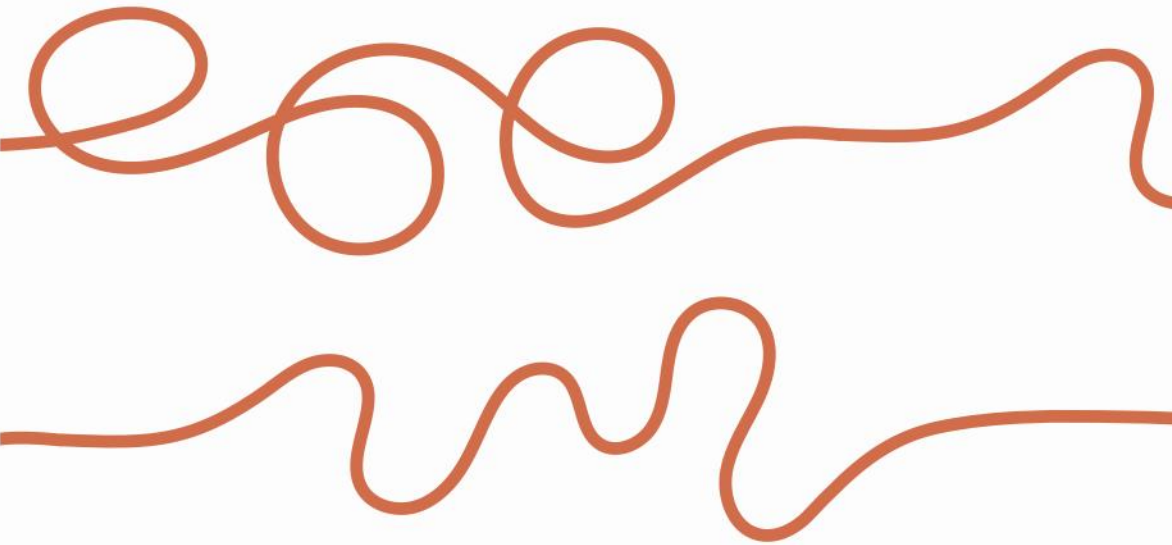
SØKE SANNHET

Paul Leer-Salvesen | Tarjei Leer-Salvesen

SØKE SANNHET

Etikk og metode for forskere og journalister

FAGBOKFORLAGET

Copyright © 2022 by
Vigmostad & Bjørke AS
All Rights Reserved

ISBN: 978-82-450-4124-8

1. utgave, 1. versjon 2022
E-utgaven er basert på 1. trykte utgave: ISBN 978-82-450-3735-7

Elektronisk tilrettelegging: John Grieg, Bergen

Forsidedesign ved forlaget

Arbeidet med denne boken har mottatt støtte fra Stiftelsen Fritt Ord
og Biblioteksvederlagsfondet – Pressens faglitteraturfond.

Boken er utgitt med støtte fra Kunnskapsdepartementet ved Lærebokutvalget for høyere utdanning.

Spørsmål om denne boken kan rettes til:
Fagbokforlaget
Kanalveien 51
5068 Bergen
Tlf.: 55 38 88 00
e-post: fagbokforlaget@fagbokforlaget.no
www.fagbokforlaget.no

Materialet er vernet etter åndsverkloven.
Uten uttrykkelig samtykke er eksemplarfremstilling
bare tillatt når det er hjemlet i lov eller avtale med Kopinor.

Forord

Forskere og journalister har mye til felles. Kan de lære noe av hverandre? Begge gruppene har samfunnsoppdrag som innebærer at de skal søke ny og sann kunnskap. De har arbeidsfaser der informasjon samles inn og tolkes. De bruker mange av de samme metodene. De møter etiske problemer, dilemmaer og utfordringer i arbeidsprosessene sine. Og så publiseres resultatet. Svært mange av de etiske diskusjonene i pressen handler om publiseringen, lite dreier seg om hvordan informasjonen blir samlet inn. Hos forskerne handler etikkdiskusjonen oftere om arbeidsprosessen.

Tarjei har 25 års erfaring som journalist hos Fædrelandsvennen, Ny Tid, NRK Brennpunkt, Dagbladet og Klassekampen. Han har jobbet mye med undersøkende metoder i egne arbeider, og har også undervist journaliststudenter i disse metodene de siste ti årene. Metodene spenner fra innsyn og datastøttet journalistikk til mer krevende arbeid i felt i pressede situasjoner, og i møte med sårbare kilder.

Paul var også journalist i Fædrelandsvennen i sin ungdom, og har senere arbeidet som forsker og professor i etikk ved Universitetet i Agder i mer enn 25 år. I sin egen forskning har han lang erfaring med å bruke kvalitative metoder som dybdeintervjuer og feltarbeid, blant annet i fengsler og som voldsforsker. Felles etternavn er ingen tilfeldighet, og både journalister og forskere er pålagt å oppgi mulige bindinger: Vi er far og sønn. Av den grunn er det også naturlig at vi er på fornavn med hverandre gjennom samtalen som pågår i boken. Teksten er lagt opp som en dialog. Innledningsvis skriver vi om metodebruk og profesjonsetikk fra de to rollene vi har som gravejournalist og forsker. Deretter går vi

tematisk til verks på de områdene hvor vi mener disse to gruppene har mye å snakke om.

Vi har i årevis hatt en samtale om forskjeller og likheter mellom gravejournalistikken og den kvalitative forskningen: Metodene som brukes, er langt på vei de samme, og i mange tilfeller også temaene. Profesjonsetikken er blitt til i laugene selv. Forskere og journalister har i årevis brukt «selvdømmeordninger» for å holde orden i egne reir, gjennom forskningsetiske komiteer og Pressens Faglige Utvalg. I de senere år er det kommet flere lover og regler på forskningssiden, blant annet gjennom egne lover om forskningsetikk og helseforskning. Det diskuteres også om mediene skal fortsette å forvalte sin egen etikk i samme grad som før, eller om feltet i større grad bør overvåkes utenifra og følges opp rettslig. Disse diskusjonene vil vi ta opp i denne boken.

Både forskere og journalister innhenter og får sensitive opplysninger som berører personer eller miljøer. Da er man inne i et felt som handler om taushetsplikt og eventuell opplysningsplikt og avvergeplikt. Dette er viktige områder der de to gruppene kan ha mye å lære av hverandre.

Ett spørsmål som særlig interesserer oss, er dette: Er forskningsetikken strengere enn journalistetikken? I noen tilfeller kan det se slik ut: Hvis en informant trekker tilbake samtykket han har gitt til forskeren, må forskeren ekskludere informanten fra materialet sitt. Journalisten kan, hvis det finnes gode grunner, publisere selv om informanten ikke lenger vil det. På den annen side er kildevernet sannsynligvis sterkere for journalistene enn for forskerne, både etisk og juridisk.

Den innsikten vi forsøker å bringe frem i denne boken, kan brukes i diskusjonene om profesjonsetikk blant forskere og pressefolk. Men dette skal være en praktisk og virkelighetsnær tekst, som vi håper blir lest utenfor de gruppene vi selv tilhører. Etisk refleksjon ved starten av et nytt prosjekt er nyttig for alle. Vi håper boken også kan være til glede for lesere som forholder seg til resultatene av forskning og gravejournalistikk, og som lurer på hvordan slike arbeider blir til.

Boken er i flere betydninger av ordet *erfaringsbasert*. Vi bruker begge erfaringer fra eget yrkesliv og eget strev med etiske og metodiske spørsmål i diskusjonene oss imellom og i arbeidet med boken. Det har vært

lærerikt for oss begge. Men i tillegg vil den oppmerksomme leser legge merke til at *empiri* brukes aktivt underveis, ikke minst i de mange casene som gjennomgås. Vi sitter ikke alene ved hvert vårt skrivebord og mediterer over hva som er rett og galt. Vi kommer også til å være normative og ta stilling i forskningsetiske og medieetiske spørsmål, men ikke før vi har hentet inn informasjon om hvordan andre har tenkt og praktisert på samme eller tilgrensende felt. Derfor liker vi å kalle etikken som kommer frem på denne måten, *empirisk informert etikk*.

Forskningsfeltet er svært bredt, fra medisin, helsefag, teknologi og naturvitenskap til samfunnsforskning, historie og humanistiske disipliner. I denne boken vil vi hente flest eksempler fra samfunnsforskningen fordi det er den som ligner mest på gravejournalistikken både når det gjelder metoder og etiske utfordringer. Men nå er det slik at samfunnsvitenskapelige metoder også brukes i flere humanistiske fag, religionsfag og helsefag. Det er mange studenter, forskere og journalister som bruker de samme metodene for å samle inn kunnskap. Generelt bør overskriften «Søke sannhet» være gyldig for all seriøs forskning og all journalistikk.

Likevel er det spesielt én bestemt form for journalistikk som behandles i denne boken, nemlig gravejournalistikken. Det finnes ikke en egen journalistetikk for sportsfeltet, en annen for hendelsesnyheter og en tredje for gravejournalister. Men arbeidsprosessene er ulike, og gravejournalistene har ofte bedre tid til å reflektere over metodebruk. Dermed har de kanskje mer å lære av forskerne, og kanskje har også forskerne noe å lære av dem.

Forskerne forsker, journalistene undersøker, og det finnes en tredje gruppe som også i mange tilfeller bruker lignende verktøy i arbeidet sitt, nemlig politiets etterforskere. De søker også sannhet gjennom intervjuer, observasjoner og ulike former for datainnsamling. Kanskje de også kan finne noen poenger i denne boken? Det ville glede to forfattere som har stor tro på verdien av å krysse faggrenser for å lære.

Odderøya, Kristiansand, februar 2022

Gravejournalistikk i Norge

Det er i overkant av 8000 journalister i Norge. Kun en liten andel av det disse produserer, kan kalles «gravejournalistikk».

Hvert år sendes om lag 50 bidrag til vurdering hos Stiftelsen for en kritisk undersøkende presse (SKUP) som metoderapporter i gravejournalistikk. Teller man med gravejournalistikken i lokalavisene som sjelden bidrar i SKUP, er omfanget noe større enn dette.

Morten Møller Warmedal og Guri Hjeltnes bruker følgende definisjon: «En systematisk og uavhengig granskning på eget initiativ for å publisere opplysninger av stor allmenn interesse som ellers ikke ville kommet frem, og som noen forsøker å skjule.»

Forskning i Norge

I 2019 rapporterte Norges forskningsråd at 90 000 personer arbeidet med forskning i Norge. Den største gruppen kom fra næringslivet, og der var teknologiske fag på topp. Nest størst var ansatte ved universiteter og høyskoler, og dernest instituttsektoren. I tillegg til disse kommer masterstudenter som i de fleste tilfeller bidrar til forskning gjennom sine masteroppgaver.

I 2020 ble det avlagt 14 600 mastergrader i Norge. Ole T. Berg plasserer samfunnsvitenskapene mellom humaniora og naturvitenskap (Store norske leksikon), og han gir følgende definisjon: «Samfunnsvitenskap er en betegnelse for alle vitenskaper som empirisk studerer forhold ved samfunnet og forbindelser mennesker imellom.»

Innhold

Kapittel 1
Søke sannhet ... **13**

Kapittel 2
Kasuistikk ... **31**

Kapittel 3
Journalistetikk i stadig endring ... **41**
Etikken = faget? ... **43**
Bevisstgjørende kriser ... **44**
Tønne-saken og lærdommen om samlet medietrykk ... **48**

Kapittel 4
Forskningsetikk i historien ... **51**
En blodig historie ... **57**
Internasjonale forpliktelser og forskningsetiske komiteer ... **58**
Forsvarslinjene ... **60**

Kapittel 5
Metoder i gravejournalistikken ... **63**
En fruktbar krise hos Sveriges Television ... **63**
Popper til gravejournalistikken ... **66**
En prosess som dokumenteres ... **67**
Gode kontrollspørsmål ... **71**

Spesielle metoder gravejournalister bruker ... 72
Wallraff. Mannen som ble et verb ... 73
Wallraffing på internett ... 74
Hva er egentlig et skjult opptak? ... 76
Hva gjør man med overskuddsmateriale? ... 78
Innsyn – en effektiv metode med få ulemper ... 79
Når journalister kan undersøke, men forskerne ikke kan ... 82

Kapittel 6
Metoder i kvalitativ forskning ... 87
Gode metodiske valg ... 88
Bli overrasket ... 91
Intervjuet som metode ... 93
Fokusgrupper ... 98
Observasjon ... 98
Tekstanalyse ... 100
Hermeneutikk ... 103
Triangulering ... 107
Kritikk og vurdering ... 108
Forske på sitt eget ... 110
Internett, åpne og lukkede digitale rom ... 112

Kapittel 7
Forholdet mellom juss og etikk ... 115

Kapittel 8
Vær Varsom-plakaten og Pressens Faglige Utvalg ... 121
PFU om gravejournalistikk ... 123

Kapittel 9
Etisk analyse ... 127
Et skjema for etisk analyse ... 130

Kapittel 10

Felles etiske temaer for forskere og journalister ... **133**
Samtykke ... **134**
Anonymisering ... **136**
Personvern ... **141**
Kildekritikk og kildenærhet ... **147**
Kildevern ... **150**
Avvergingsplikten ... **153**
Falsifisering og verifisering ... **158**
Publiseringsplikt og publiseringsrett ... **163**
Barn og andre sårbare kilder ... **168**
Mennesker med makt ... **173**
Plagiat, forfalskning og fabrikkering ... **177**
Når påkjenningene blir store ... **181**

Kapittel 11

To innspill til slutt ... **185**
Hva kan forskningen lære av gravejournalistikken? ... **187**
Hva kan gravejournalistikken lære av forskningen? ... **188**
Skjema for etisk analyse i graveprosjekter ... **189**

Litteraturliste ... **193**

Register ... **198**

Kapittel 1

Søke sannhet

Paul: Vi har valgt å kalle boken vår *Søke sannhet*. Det er selvsagt programmatisk, og utsagnet er på mange måter både gammeldags og idealistisk. Det innebærer at forskere har andre mål for virksomheten sin enn bare å skaffe seg akademiske grader og avansementer og å finne nyttige og populære løsninger for oppdragsgiverne sine. Også journalistenes oppdrag innebærer noe mer enn å underholde og fremskaffe klikk og likes fra leserne. Når vi velger tittelen *Søke sannhet*, tar vi stilling til et stort og vanskelig spørsmål: Sannheten finnes, og det gir mening å lete etter den! Nei, vi er ikke blinde for kompleksiteten i Pontius Pilatus' berømte spørsmål: «Quid est veritas?» (Hva er sannhet?). Hverken forskeren eller journalisten bør bli så skråsikre at de slår seg for brystet og sier at nå har de funnet det absolutte og endelige svaret. Det får holde at en eventuelt kan hevde at prosjektet har brakt en litt nærmere sannheten, selv om det kan være langt igjen til målgang. Det finnes forresten ulike typer sannhet, som vi snart skal komme tilbake til.

Sannheten har dårlige vilkår for tiden, skal vi tro Merete Morken Andersen i artikkelen *Siste nytt om sannheten. Om å finne språk for det virkelige*[1]. Her skriver hun: «Hva er det som foregår med sannheten for tiden? Aldri har det vært enklere å finne informasjon, og den som skal argumentere for eller imot noe, klasker fortsatt ofte ord som *empiri* og *statistikk* i bordet. Men samtidig er begrepet *fake news* stadig oftere å høre, og etter hvert er det blitt fulgt av det minst like foruroligende *fake science*. Det er som om noe er i ferd med å rakne.»

1 Andersen, 2019.

Dag Hessen fremmer en lignende kritikk av forskersamfunnet i boken *Sannhet til salgs*[2]. Her beskriver han en hverdag i akademia der forskerne i stadig større grad må tilpasse sine søknader og prosjekter en nytteorientert bedriftskultur: Forskere må også tenke på hva som lønner seg for bedriften og hva det er mulig å skaffe penger til. Utilitarismen, nytteﬁlosofien, trumfer de gamle idealene om fri forskning og grunnforskning, hevder Hessen. Han får følge av mange andre i akademia som klager over hvor mye tid forskere må bruke i tidkrevende søknadsprosesser for å hente inn midler fra EU, Forskningsrådet og andre ﬁnansieringskilder. Satt på spissen: Det er ikke resultatene av forskningen som gir deg status på instituttet, men om søknaden om eksterne midler når opp i konkurransen og hvor mange millioner du får inn. Slik kommersialiseres også den norske akademiske virksomheten i en grad man knapt har sett tidligere. Det er blitt svært viktig å hente inn penger fra eksterne kilder.

Mange har kommet med lignende kultur- og samfunnskritikk som Morken Andersen og Hessen de senere årene, ikke minst etter at den amerikanske presidenten Donald Trump tok monopol på begrepet *fake news* og sprengte alle tenkelige og utenkelige rekorder i å fremme løgner og halvsannheter i det offentlige rom. Han skaffet ufrivillig jobber for et stort antall gravejournalister og forskere som fikk det travelt med å faktasjekke presidentens påstander og offentliggjøre korrigeringer og alternativer. Men nyttet det? Kan tørr og nøktern formidling av fakta konkurrere med en karismatisk presidents fortellinger? «Es ist nicht wahr, aber es klingt schön», er et gammelt tysk uttrykk som setter fakta og retorikk opp mot hverandre: «Det er ikke sant, men det lyder vakkert.» Er ikke dette en litt for treffende beskrivelse av en del av det som kommer frem i offentligheten?

En slik forståelse av sannhet er ikke holdbar for forskere og journalister. Dyden *sannferdighet* bør fortsatt rangere høyt i forskeres og journalisters profesjonsetikk. Det er innlysende for alle at sannhetskravet må være absolutt i medisinsk forskning og at det er ødeleggende når forskere fra dette feltet fusker med data og pynter på sannheten. Den

2 Hessen, 2020.

norske forskeren ved Radiumhospitalet og Universitetet i Oslo, legen og tannlegen Jon Sudbø, ble i 2006 internasjonalt kjent for å ha jukset med data. Han var kreftforsker og skrev en artikkel om kreft i munnhulen som ble publisert i det prestisjetunge tidsskriftet The Lancet. Til denne artikkelen konstruerte han data som han ikke hadde empiriske belegg for og fikk dermed funn som ikke var sanne. Det er opplagt både farlig og ødeleggende når det jukses i medisinsk forskning, og det var svært viktig for renommeet til norsk forskning at divisjonsdirektør Camilla Stoltenberg ved Folkehelseinstituttet varslet om Sudbøs uredelige omgang med fakta. En sakkyndig komité gikk gjennom Sudbøs arbeider. Artikkelen ble trukket tilbake. Han mistet sin PhD-grad og fikk ikke lenger arbeide som forsker.

I 2020 og 2021 har det vært gjennomført en rekke studier av covid-19 over hele verden, og konkurransen har vært hard om å komme opp med de mest effektive vaksinene og medisinene. Pandemien har skapt et klima der samarbeid og åpenhet har vært viktigere enn noen gang på forskningsfeltet. Men det er også rapportert om flere tilfeller av juks og manipulering av datamateriale.[3]

Det er innlysende at også en samfunnsforsker må bestrebe seg på etterrettelighet i metodene hun bruker for å samle inn data, og at hun må vise nøyaktighet i konklusjonene slik at andre forskere får muligheter til å gå arbeidene etter i sømmene og undersøke holdbarheten. Det samme kan sies om ulike typer humanistisk forskning, selv om vi for eksempel i filosofi og teologi kan stå overfor noe andre sannhetsforståelser enn i naturvitenskapene, sannheter som ikke i samme grad lar seg sjekke. Dette kommer vi tilbake til. Her vil jeg slå fast at det tre tusen år gamle budet *Du skal ikke lyve* fortsatt må stå på en fremtredende plass i yrkesetikken både for forskere og journalister.

Men er det så farlig? I underholdningsjournalistikken kan det være fristende å bringe videre gode fortellinger som «klingt schön» uten å være helt og fullt sanne. Det kan til og med finnes eksempler på at informantene (kjendisene) ser seg tjent med at friserte og pyntede fortellinger

3 Løkeland-Stai, E. & Tønnessen, E., 2020.

bringes videre i stedet for de faktasjekkede historiene. I en søknad om forskningsmidler kan det være fristende å overdrive prosjektets relevans og nytte og underkommunisere faglige innvendinger, rett og slett for å kunne skaffe finansiering og arbeidsplasser. Er det så farlig? Men sannferdighet bør være en så sentral verdi i forskeres og journalisters profesjonsetikk at det trumfer verdier som effektivitet og inntjeningsevne.

I litteraturen er det tradisjonelt et skille mellom faglitteratur og fiksjon når det gjelder hva som kan påberope seg å være sant eller ikke sant: Jeg forventer en annen behandling av fakta og referanser i en fagbok enn i en roman. Romanforfatteren kan forføre og manipulere sine lesere på en annen måte enn en historiker. Men her har det som kjent vært flytende overganger mellom sjangrene i senere år, særlig representert ved den såkalte *virkelighetslitteraturen* der romanforfattere som Karl Ove Knausgård, Vigdis Hjorth og andre har utfordret romanen ved å inkludere personer fra eget liv i fiksjonen. Men til tross for at det finnes hybrider der fiksjon og fakta blandes både i historiske romaner og samtidslitteratur, går vel de fleste med på at det finnes et skille mellom fiksjon og historieskriving: Historikeren må kildebelegge sin fremstilling på en annen måte enn dikteren. Likevel kan fiksjonslitteratur være sann! Men da bruker vi et annet sannhetsbegrep enn det klassisk realistiske der språklige utsagn skal korrespondere med fenomener som lar seg gjenfinne i virkeligheten.

Et av de store filosofiske spørsmålene er nettopp hva det betyr at noe er *sant*. Her er det mange forslag. La oss forsøke å gjøre det litt enkelt: Den norske filosofen Frode Nyeng har skrevet boken *Hva annet er også sant?*.[4] Her går han gjennom ulike sannhetsteorier, for eksempel den såkalte *korrespondanseteorien* som nok er den de fleste av oss anvender i hverdagen. Nyeng skriver: «… kjernen i den er at når noe er sant, er det noe indre og menneskelig (en oppfatning eller en tanke) som stemmer overens med noe ytre og ikke-menneskelig (et saksforhold). Erfaringen stemmer med virkeligheten.»

4 Nyeng, 2017.

Korrespondanseteorien fanger altså inn forholdet mellom språklige utsagn om virkeligheten og saksforhold som lar seg sanse og erfare. Det står en Renault Zoe på min parkeringsplass. Du kan bare gå og sjekke! Denne teorien er nært forbundet med en form for realisme der man forutsetter at noe faktisk *er* forut for og uavhengig av mine forestillinger og min bevissthet. Ut fra korrespondanseteorien var Jon Sudbø løgnaktig da han innførte data i sin forskning fra pasienter som ikke fantes i virkeligheten før han selv gjorde dem til tekst.

Filosofen Jacques Derrida (1930–2004) regnes som en av de fremste franske postmodernistene. I sin ungdom formulerte han en tanke som er blitt stående som noe av det mest radikale bruddet med korrespondanseteorien som tenkes kan. Det lyder omtrent slik: «Det finnes ingen virkelighet utenom språket.» Han er blitt tolket og mistolket mange ganger, og sannsynligvis er det mer presist å hevde at essensen i det han sier, er: «Det finnes ingen tilgang til virkeligheten utenom språket.» Men uansett hvor radikalt Derridas tale om virkelighet og språk skal forstås, finnes det ulike oppfatninger om hvilken grad av realisme en kan forutsette i sin søken etter sannhet. Min påstand er dette: En radikal postmodernistisk posisjon er svært vanskelig å opprettholde både for forskere og journalister. Begge grupper trenger en høyere grad av realisme i historiesynet. De nærmer seg feltet de skal undersøke, med en forforståelse om at det finnes en virkelighet og ikke bare ulike subjektive fortellinger og språklige konstruksjoner. La meg ta to eksempler:

En kvinne anmelder en mann for voldtekt. Politiet bruker (forhåpentligvis) store ressurser på å etterforske saken gjennom å sikre spor og avhøre den siktede mannen og den fornærmede kvinnen. Politiet prøver å finne ut hva som faktisk har skjedd, å «avdekke faktum» som det heter på juristspråket. De nøyer seg ikke bare med å nedtegne de to hovedpersonenes fortellinger om det som har skjedd. De forutsetter at det finnes en faktisk historie som ligger til grunn for fortellingene, og deres jobb er å komme nærmest mulig de faktiske hendelsene. Denne forståelsen av sannhet, historie og faktum er helt grunnleggende i strafferetten. Det er ikke alltid mulig å avdekke faktum, slett ikke slik at enhver rimelig tvil blir eliminert. Det kan tenkes at den siktede må frikjennes fordi

bevisene ikke er tilstrekkelige. Det kan også tenkes at politi, påtalemakt eller retten selv kommer frem til at det virkelige faktum er at mannen må frikjennes fordi han ikke har gjort det. Men ingen dommer vil si at man bare har to konkurrerende fortellinger og at det «ikke finnes noen virkelighet utenom språket». Strafferetten bygger på en realistisk sannhetsforståelse og en korrespondanseteori.

Men forholdet mellom jussens «faktum» og de berørtes subjektive opplevelse av hva som er sant, kan bli svært komplisert. Et eksempel som bærer i seg mye lidelse, er de mange mobbehistoriene fra skolen. I de nye bestemmelsene i opplæringsloven som ble innført i 2017, innskjerper § 9A at det er elevens egen, subjektive opplevelse av skolemiljøet som er avgjørende. Hensikten er opplagt å ta mer hensyn til elevenes egne fortellinger om mobbing enn man har gjort tidligere. Men formuleringene har ført til debatt. Barn og unge kan ha svært ulik toleranseterskel for det de kaller mobbing. Fører ikke en slik understrekning av den *subjektive opplevelsen* at andre elevers og også lærernes rettssikkerhet blir truet? Må ikke skolene og kommunene fortsatt være faktaorientert i sin omgang med mobbesaker: Hva var det som skjedde, med hvem og når?

Filosofen Hannah Arendt (1906–1975) var en av de som arbeidet mest intenst med de vanskelige etiske og filosofiske spørsmålene som verdenskrigene og Holocaust reiste. Hun var også aktiv som journalist og kommentator i New York før hun begynte å undervise i politisk filosofi og statsvitenskap, og hun fortsatte å skrive i aviser og magasiner gjennom hele sin karriere. Arendt innførte begrepet *faktuell sannhet* for å utfylle de filosofiske sannhetsforståelsene. Med det mente hun å understreke at vi er helt avhengige av å finne ut hva som faktisk har skjedd for å kunne forstå hvordan vi skal handle og hva vi skal gjøre i fortsettelsen. Vi trenger de faktuelle sannhetene, fakta eller kjensgjerningene for å skille ut løgnene om det som skjer eller har skjedd. Filosofen Vilde Lid Aavitsland kommenterer dette begrepet hos Arendt slik: «Når faktuell sannhet dekkes over av konsistent løgn, trekkes grunnen under føttene på oss uten å tilby oss en annen grunn å stå på.

Uten et stabiliserende bakteppe av faktuell sannhet mister vi evnen til å orientere oss, og derved til å handle.»[5]

I boken *Origins of Totalitarianism*[6] lyder Arendt oppsiktsvekkende aktuell og relevant når hun kommenterer forholdet mellom det falske og det sanne på denne måten: «I totalitære systemer er det ikke den overbeviste nazisten eller den overbeviste kommunisten som er den ideelle borger, men mennesker for hvem skillet mellom fakta og fiksjon (dvs. erfaringens virkelighet) og skillet mellom sant og usant (dvs. standarder for tanker) ikke lenger eksisterer.»[7] Hannah Arendt formulerer her en sannhetsforståelse som etter min mening er fruktbar for forskere og journalister: Skillet mellom fakta og fiksjon er nødvendig i kampen mot totalitære krefter som ser seg tjent med å bruke løgn for å nå sine formål. Sannhetssøking er demokratibygging. Men det er ikke lett å avdekke hva som er sant eller å formulere klart og tydelig hva sannhet er. Flere filosofer tar utgangspunkt i det greske ordet for sannhet, *aletheia*, som kan oversettes med «det som er avslørt»: Virkeligheten er innhyllet i slør, og forskerens og journalistens oppgave er å avdekke og avsløre. Jeg synes dette er en vakker inngang til sannhetssøkende forskning og journalistikk.

I historiefaget er Holocaust et klassisk tema når det gjelder forholdet mellom fortelling og historie: Det er selvsagt en umulig oppgave å komme frem til den hele og fulle objektive sannhet om Holocaust. Men vi har noe langt mer enn ulike, til dels motstridene subjektive fortellinger om hva som faktisk skjedde. Dette kom tydelig frem i rettssaken den britiske historikeren David Irving førte mot sin amerikanske kollega Deborah Lipstad i år 2000. Hun hadde beskyldt ham for historieforfalskning og holocaustfornektelse i en bok i 1993. Han svarte med å anmelde henne for injurier. David Irving tapte og hadde et nesten samlet historikerlaug

5 Slagstad, 2019, s. 388.

6 Arendt, 1951.

7 Ibid., s. 474. Per Robstads oversettelse. Original tekst: «The ideal subject of totalitarian rule is not the convinced Nazi or the convinced communist, but people for whom the distinction between fact and fiction (*i.e.* the reality of experience) and the distinction between true and false (*i.e.* the standards of thought) no longer exist».